

Willem Sanders

Louise O. Fresco | Kay Heymer | Gerrit van den Hoven | Peter Mason | Lisette Pelsers

Ideal Real Landscape or Real Ideal Landscape

Paintings & Watercolours

published by / uitgegeven door / pubblicato da
Peter Foolen Editions, Eindhoven, 2012

texts / teksten / saggi

Prof. Dr. Louise O. Fresco, food and agriculture expert, University of Amsterdam, Amsterdam / landbouw- en voedselkundige Universiteit van Amsterdam, Amsterdam / esperta di agricultura ed alimentazione, università di Amsterdam, Amsterdam

Kay Heymer, head of the department of Modern Art, Kunstpalast, Düsseldorf, Essen, Germany / hoofd afdeling Moderne Kunst van het Museum Kunstpalast in Düsseldorf, Essen, Duitsland / caporeparto d'arte moderna, Kunstpalast, Düsseldorf, Essen, Germania

Gerrit van den Hoven, art critic of Brabants Dagblad, Baarle-Hertog, Belgium / kunstcriticus van het Brabants Dagblad, Baarle-Hertog, België / critico d'arte, Brabants Dagblad, Baarle-Hertog, Belgio

Peter Mason, writer and art critic, Rome / schrijver en kunstcriticus, Rome / scrittore e critico d'arte, Roma

Lisette Pelsers, director Kröller-Müller Museum, Otterlo, NL / directeur Kröller-Müller Museum, Otterlo, The Netherlands / direttrice Musco Kröller-Müller, Otterlo, Paesi Bassi

translations / vertalingen / traduzioni

Peter Mason [Eng], *Florike Egmond* [Dutch],
Francesca Cerbini [It], *Gaia Cottino* [It]

translation editor / redactie vertalingen / coordinazione delle traduzioni
Studio Mason & Egmond, Rome

photography / fotografie / fotografia

Willem Sanders

design / ontwerp / disegno

Peter Foolen

set in / gezet in / composto in

Garamond / Frutiger

on / op / su *GardaPat 13 Kiara 1.3, 150 gsm / GardaMatt Art, 135 gsm*

printing / druk / stampa

Mauro Prandi / Printing Group, Italy

oplage / edition / edizione

600

with special thanks to / met dank aan / grazie a:

*Peter van den Besselaar & Teresa Mom, Frans & Anjo Ruhé,
Casper de Groot & Steve Cok, Hanna Stober & Jan Harms,
Jan & Gabriëlle Manders, Rein & Trees Sanders,
Rob & Chantal Groenen, Rob & Larissa Pethke,
Rico & Leila Ritter, Inge Hardenberg,
Marcel van Kesteren & Nelleke Bak, Marco Garzetti*

and for her unshakable confidence / en voor haar onverwoestbaar
vertrouwen / e per la sua fiducia incrollabile:

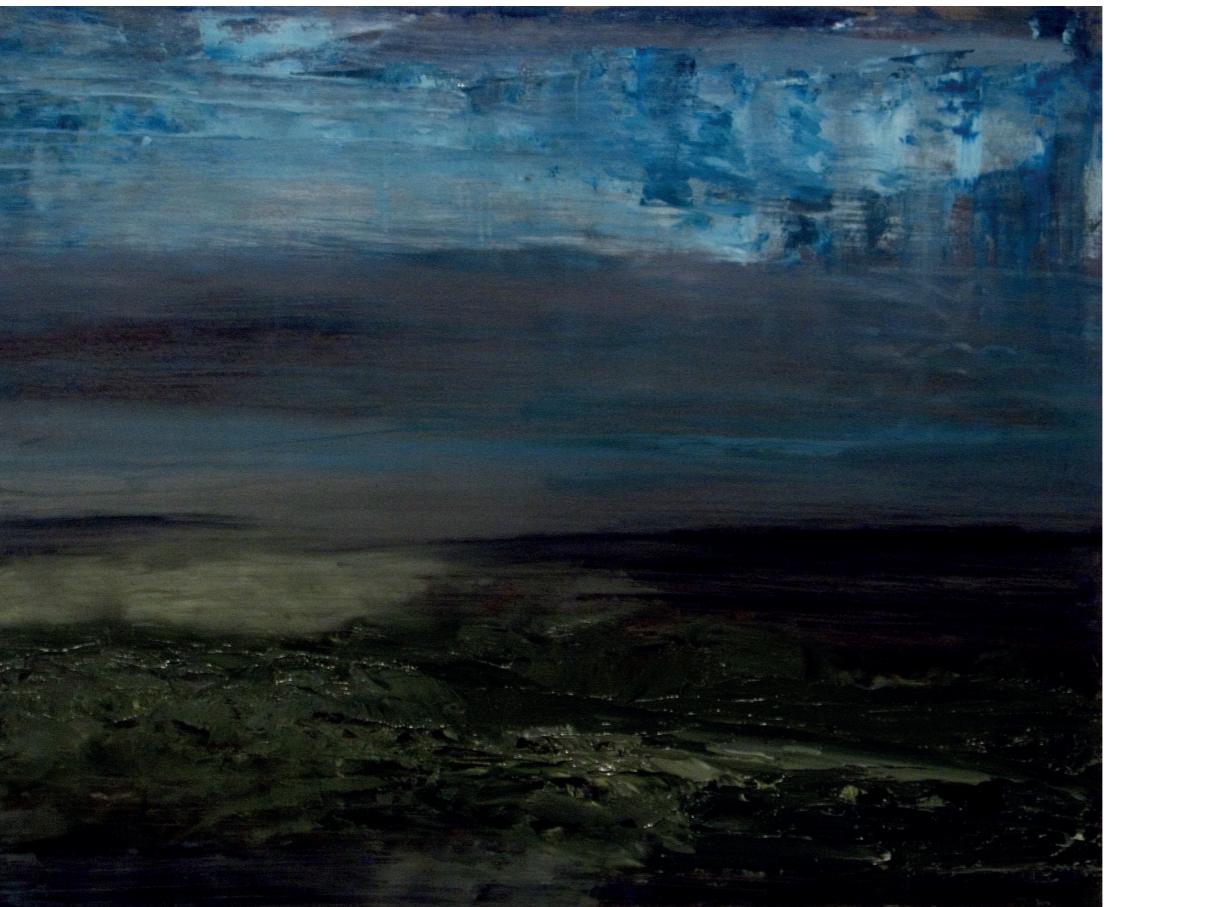
Cornelia Weijzenfeld

isbn 978-94-90673-10-9

© 2012, Willem Sanders, authors and publisher / auteurs en uitgever /
autori ed editore

www.willemsanders.com

Peter Foolen Editions
Nijenrode 107
5653 JD Eindhoven
The Netherlands
peterfoolen@online.nl
www.peterfoolen.blogspot.com

6

Canonical Landscape – I – 01, 2011
oilpaint on MDF / 40 x 50 cm / private collection, Amsterdam, The Netherlands

Louise O. Fresco

For Willem Sanders – Primeval Landscapes, Deep Time

I have learnt from art critics that one has to be careful about interpreting the titles of works of art, and from literary critics that words may mean quite different things to different people. Yet I do not think the paintings entitled *Canonical Landscape* carry their name lightly. *Canonical* refers to the Greek word for a set of rules, and has taken various meanings in religion and the sciences. In Dutch, a *canon* is also a representative set of knowledge in a given field. A literary canon would comprise the most influential or important books in a given period. Hence, canonical landscapes must refer to elementary landscapes, to those that set the rules for all others, to a representation of the standard models of landscapes. Indeed, these paintings each depict landscapes in the most basic sense: earth, sky, vegetation, water and light. Above all, light, because without light from the sun, no landscape would exist, no plants, no living beings, no water cycle – and, obviously, no painting could be seen. Water and earth melt together, as if the planet itself is still deciding on its identity. It is sometimes unclear whether we are looking at earth or water, as in *Canonical Landscape – I – 01* or *I – 02*, and even where we think we see earth, there may be water too, or plants [see *Canonical Landscape – I – 05*].

The same basic, primeval nature also comes across in his series of '*Defractured Landscapes*'. Are we looking at rocks, or plants, fossils or soil, waves or cloud, fog and steam? Are we in the sky, below the surface or in the water? It seems that we see all of them, and experience all locations at the same time, in a continuous process of transformation and evolution. In these paintings, we are witnesses: the earth is being born before our eyes, struggling to find itself, its shapes and textures and colors – indeed in a *Perpetual Motion of Illusion*. The series of paintings called *Ceiling* fit perfectly in these movements. It forms a canon of clouds and skies, obscured or opaque with sudden bursts of light, and an intuition of other depths. For me, as someone who has been trained to look at landscapes with the eyes of a natural and applied scientist, all these paintings by Willem Sanders depict the slow but dramatic processes of evolution. An evolution where ultimately everything

converges, reassembles, falls apart and synthesizes – sediment-loaded water becomes earth, and clouds become rainwater and hollow out the rocks formed earlier from the same elements, where skies protect or break open, the earth swallows and covers tightly. It is the primeval earth, exposed to the raw elements that shaped it, long before any human presence.

These paintings carry us back into deep history, that awesome length of time that the earth exists, some 4.6 billion years. It took another billion years for some form of bacterial like life to spread across that hot stony mass that was our initial planet. It is a time frame that is truly unfathomable for any human, even for a scientist who is not afraid of big numbers. Think of it. Hardly any of us will experience a hundred years within our lives. We are unable to grasp what a millennium is, how life must have been in, say, the 11th century, a thousand years ago, let alone how it will be in the 31th century, a millennium after us. How on earth [indeed] are we to understand the meaning of a billion years, ten million times more than a century? There are facts that we know, but we cannot integrate them in our thinking as the truth that shapes our existence. First life may have started from minerals and methane in oceanic vents. Who knows? Light, water and some carbon dioxide – no more was needed to get life as we know it started. And then, thousands of millions of years. To put it in today's terms: we human beings are but the product of a handful of interstellar dust and a sip of Perrier or some other bubbly mineral water. Mix and wait for eternity. In terms of the history of the earth, we have been around only a fraction of the time. Only 10,000 years ago we started to become the modern human beings that we are today. We learnt to tend the soil and grow our food, so to free most of us from the chores to provide our daily bread.

The earth's crust is only about 50 kilometers thick, the atmosphere another twelve, that's all. Our habitat is exceedingly simple and our existence is extremely fragile. Like deep time, our fragility does not truly enter our consciousness. In our daily lives, we are surrounded by objects – houses, cities, cars – that seem to confirm

7

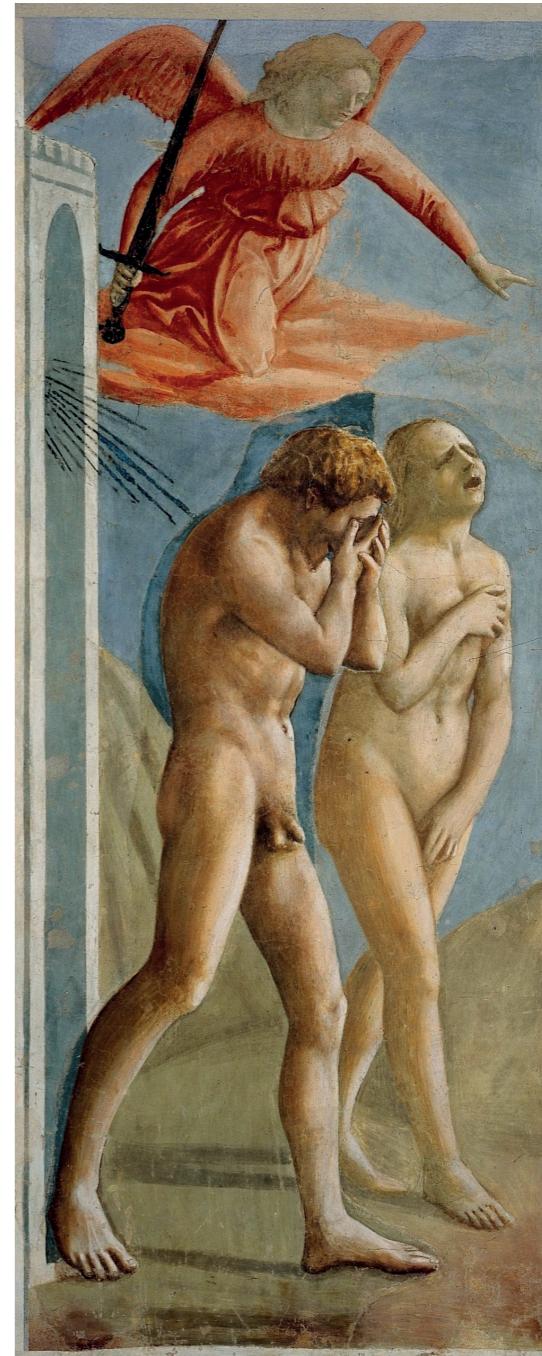
the solidity of our being. The landscapes around us are increasingly manmade and managed. But the truth is quite a different one: we are perched upon a tiny film of biosphere, on an isolated planet in a corner of the universe where we, and all we represent, are recent and quite possibly quite irrelevant intrusions. This awareness is hard to bear, and it is Willem Sanders' great merit that he helps us to come to terms with it. In his paintings he has been remarkably apt at rendering the strength of the primeval earth at the same time as conveying the fragility of our lives. Through his paintings we grasp some of this deep time that has shaped our existence, without which we would not be there at all, but which we cannot experience directly as a sensation or emotion. These paintings reach out to us, beckoning us to see ourselves, or rather the absence of ourselves in the greater perspective of evolution. They are not mirrors of human life and travails, as most works of art are, but mirrors of a time we will never know but which is neither a land of fantasy, nor an illusion.

The fact that there are no humans in any of his paintings underlines this point. We do not need to see the world at a human scale. Quite the contrary, we are thrown in the unmeasurable world of the earth's evolution in which humans are no more than a coincidence resulting from the crashing of a meteorite 65 million years ago. Humans may have been present in Sanders' landscapes, or their predecessors, aquatic or otherwise. Or perhaps some Hominids may have roamed the shores and hid amongst the ferns - blind or groping, as they emerged out of the waters in the course of their evolution, as they basked in the sun peeping out from in between the clouds and sucked up drops of rain water. They may have been there, in the clearings of the forest in the series *Altalanghe*. Perhaps they were the ones who bent the twigs in *Altalanghe - 04* and *08*, or not, we cannot know this. In any case, humans have not left a trace, no more than that of animals or plants.

This is the world in which the human species and its predecessors lived for most of their existence. A world in which none of us could survive for more than a few days. In an oblique way, the art of Willem Sanders reminds me of the stunning fresco by Masaccio, in the Santa Maria del Carmine in Florence, *The Expulsion from the Garden of Eden* [1425]. The fresco concentrates on the dramatic moment just after Adam and Eve have left paradise [which is

not visible anymore]. They stand before a bleak and frightening landscape in hues of brown and sand, devoid of any source of food or vegetation. This is the inhospitable world that they will have to conquer on their own. Gone are the days of abundance of the lush fruit trees in paradise. We feel their loneliness and desperation. Yet we know that the expulsion from the biblical paradise has also been the start of human invention and creativity, of the liberty to explore and construct and to think. In the abundance of paradise, man had no incentive to think or to create. It is through adversity that we have grown, in landscapes that are unwelcoming and overwhelming. Willem Sanders does not only give us a sense of these primeval landscapes of our evolution, the deep time preceding us, and the modesty that comes with this realisation. He also paints landscapes of promise and hope. Paradoxically, through our absence in his paintings, we know that we exist and that we belong to this earth. It is only through understanding our place on earth that we can move forward and undo some of the damage that we may have caused. But whether we do or not, the geological processes will follow their course.

Masaccio, *The Expulsion of Adam and Eve from the Garden of Eden*, 1425
Santa Maria del Carmine, Brancacci Chapel, Florence

Louise O. Fresco

Voor Willem Sanders – Oerlandschappen, Diepe tijd

Van kunstcritici heb ik geleerd dat men voorzichtig moet zijn met het interpreteren van de titels van kunstwerken, en van literaire critici dat woorden niet voor iedereen hetzelfde betekenen. Toch denk ik niet dat de schilderijen uit de reeks *Canonical Landscape* die titel zomaar dragen. *Canonical [canonisch]* verwijst naar het Griekse woord voor een stel regels, en heeft een uiteenlopende betekenisontwikkeling gehad in religie en wetenschap. In het Nederlands is een *canon* ook een representatief corpus van kennis binnen een gegeven terrein. Een literaire canon omvat de meest invloedrijke of belangrijke boeken van een bepaald tijdsperiode. *Canonical landscapes* moet dan ook wel verwijzen naar elementaire landschappen, naar landschappen die het voorbeeld zijn voor alle andere landschappen, naar een representatie van de standaardmodellen voor landschappen. Al deze schilderijen verbeelden inderdaad landschappen in de meest fundamentele zin: aarde, lucht, plantengroei, water, en licht. Bovenal licht, want zonder zonlicht zou er geen enkel landschap bestaan, en evenmin planten, levende wezens, of een waterkringloop – en natuurlijk zou het ook onmogelijk zijn een schilderij te zien. Water en aarde smelten samen, alsof de planeet zelf nog bezig is haar identiteit te bepalen. Soms is het onduidelijk of we kijken naar aarde of water, zoals in *Canonical Landscape – I – 01 of 02*, en zelfs waar we denken aarde te zien kan er ook water zijn, of plantengroei [zie *Canonical Landscape – I – 05*].

Diezelfde fundamentele natuur wordt ook overgebracht door de serie *Defractured Landscape*. Kijken we naar rotsen of planten, fossielen of aarde, golven of wolken, mist en stoom? Bevinden we ons in de lucht, onder de oppervlakte of in het water? We lijken al deze locaties tegelijk te zien en te beleven, in een continu proces van transformatie en evolutie. In deze schilderijen zijn we getuigen: we zien de aarde voor onze ogen geboren worden en worstelen om zichzelf en haar vormen, texturen, en kleuren te vinden – namelijk in een oneindige beweging van illusie. De serie aquarellen met de titel *Ceiling* past perfect in deze bewegingen. Ze vormt een canon van wolken en luchten, verduisterd of half doorschijnend met plotselinge uitspattingen van licht, en een vermoeden van verdere dieptes. Getraind als ik ben in het kijken naar landschappen met het oog van een natuur- en toegepaste wetenschapper, verbeelden al deze schilderijen van Willem Sanders het langzame maar dramatische evolutieproces: een evolutie waarin uiteindelijk alles samenloopt, zich

weer samenbalt, uiteenvalt en weer in een synthese bijeenkomt – water zwaar van sedimenten wordt aarde; wolken worden regen die de rotsen uitholt welke eerder uit diezelfde elementen gevormd waren; daar waar de hemel beschermt of openbreekt, verwelgt en overdekt ontstaat aarde. Het is de oeraarde, die bloot staat aan de ruige elementen die haar gevormd hebben, lang voordat er mensen bestonden.

Deze schilderijen nemen ons ver mee terug de prehistorie in, die onzagwekkende spanne tijd die de aarde al bestaat, zo'n 4,6 miljard jaar. Het duurde een miljard jaar voordat er zich leven in de vorm van bacteriën verspreidde over die hete steenachtige massa die onze planeet aanvankelijk vormde. Een dergelijke tijdspanne is werkelijk onpeilbaar voor een menselijk wezen, zelfs voor een wetenschapper die niet opkijkt tegen enorme getallen. Bedenk maar eens: vrijwel niemand van ons haalt de honderd jaar. Wij zijn niet in staat te bevatten wat een millennium is, hoe het moet zijn geweest om te leven in bijvoorbeeld de 11de eeuw, duizend jaar geleden, laat staan hoe het zal zijn te leven in de 31^e eeuw, een millennium na ons. Hoe is het dan in wereldsnaam [letterlijk] mogelijk de betekenis van een tijdspanne van een miljard jaar te vatten, tienduizendmaal een eeuw? Er zijn feiten die we kunnen kennen maar toch niet kunnen integreren in ons denken als een waarheid die ons bestaan vormgeeft. Het allereerste leven is mogelijk ontstaan uit mineralen en methaan in vulkanische uitlaten in de oceanen. Wie zal het weten? Licht, water, en wat koolstofdioxide – er was niet meer voor nodig om leven te doen ontstaan in de vorm waarin wij het kennen. En tijd, duizenden miljoenen jaren. Om het in hedendaagse termen te formuleren: wij mensen zijn niet meer dan het product van wat interstellair stof en een slok Perrier of een ander soort mineraalwater met prik. Meng en wacht een eeuwigheid. Bezien in termen van de geschiedenis van de aarde zijn wij er slechts een fractie van de tijd. Niet meer dan 10.000 jaar geleden begonnen we de moderne mensen te worden die we nu zijn. We leerden te ploegen en eetbare planten te kweken, en velen van ons op die manier te bevrijden van de taak om in ons dagelijks brood te voorzien.

De aardkorst is slechts ongeveer 50 kilometer dik, de dampkring nog eens 12 kilometer. Dat is alles. Onze habitat is buitengewoon eenvoudig en ons bestaan uiterst kwetsbaar. Net als de diepe tijd, heeft die kwetsbaarheid geen echte plek in ons bewustzijn. In ons dagelijks bestaan zijn we omringd door objecten – huizen, steden, auto's – die de soliditeit van ons bestaan lijken te bevestigen. De landschappen die ons omringen zijn in toenemende mate gemaakt en bestemd door menschenhand. Maar de werkelijk is heel anders: we hebben een precaire positie in een dunne

laag biosfeer, op een geïsoleerde planeet in een hoek van het heelal waar wij, en alles waarvoor we staan, recente en mogelijk tamelijk irrelevante indringers zijn. Dat besef is moeilijk te verteren, en het is de grote verdienste van Willem Sanders dat hij ons helpt daarmee in het reine te komen. Hij is er in zijn schilderijen opmerkelijk goed in geslaagd zowel de kracht van de oeraarde weer te geven als de kwetsbaarheid van onze levens. Via zijn schilderijen kunnen we iets vatten van de diepe tijd die ons bestaan vorm heeft gegeven en zonder welke we niet eens zouden bestaan, maar die we niet kunnen beleven als een directe sensatie of emotie. Deze schilderijen spreken tot ons, doen een beroep op ons om onszelf – of liever gezegd de afwezigheid van ons mensen – te beschouwen in het bredere perspectief van de evolutie.

Anders dan de meeste kunstwerken weerspiegelen ze geen menselijke levens en beslommeringen, maar een tijd die we nooit zullen kennen maar die verbeelding noch illusie is.

Het feit dat er in geen van zijn schilderijen mensen voorkomen onderstreept dit punt. We behoeven de wereld niet te bekijken op menselijke schaal. Integendeel, we worden meegeslept in de onmetelijke wereld van de evolutie van de aarde waarin mensen niets meer zijn dan een toevalligheid die het gevolg is van de inslag van een meteoriet 65 miljoen jaar geleden. Misschien zijn er mensen aanwezig geweest in Sanders' landschappen, mensapen of hun voorgangers, in het water levend of elders. Of misschien hebben mensachtigen langs de kusten gezworpen en zich verborgen te midden van de varens – blind of rondtastend, toen ze tevoorschijn kwamen uit de wateren in de loop van hun evolutie, zich koesterden in de zon die af en toe tevoorschijn kwam tussen de wolken, en zich laadden aan druppels regen. Misschien zijn ze daar geweest, in de open ruimtes van het woud in de serie *Altalanghe*. Misschien waren zij het wel die de twijgen hebben doen buigen in *Altalanghe – 04 en 08*, of misschien ook niet. We kunnen dat niet weten. In ieder geval hebben mensen hier net zo min sporen achtergelaten als dieren of planten.

Dit is de wereld waarin de menselijke soort en zijn voorgangers het grootste deel van hun bestaan hebben doorgebracht, een wereld waarin de meesten van ons niet meer dan een paar dagen zouden overleven. Indirect doen de kunstwerken van Willem Sanders me denken aan een indrukwekkend fresco van Masaccio in de Santa Maria del Carmine in Florence, *Verdrijving uit het Paradijs* [ca 1425]. Dat fresco richt zich helemaal op het dramatische moment direct nadat Adam en Eva het paradijs [dat niet meer te zien is] verlaten hebben. Ze staan voor een troosteloos en angstaanjagend landschap in bruinige en zanderige tinten,

zonder een spoor van een bron van voedsel of plantengroei. Dit is de onherbergzame wereld die ze zonder hulp zullen moeten veroveren. De dagen van overvloed en weelderige bomen vol fruit in het paradijs zijn over. Hun eenzaamheid en wanhoop zijn voelbaar.

Toch weten we dat hun verbanning uit het Bijbelse paradijs ook het begin is geweest van de menselijke creativiteit, van de vrijheid om te onderzoeken en te denken. De overvloed van het paradijs stimuleerde niet tot denken of scheppen. We zijn gegroeid in en door tegenspoed, in onherbergzame en overweldigende landschappen. Willem Sanders geeft ons niet alleen een indruk van deze oerlandschappen uit onze evolutie, de diepe tijd die aan ons voorafgaat, en het gevoel van bescheidenheid dat opkomt bij het besef daarvan. Hij schildert ook landschappen van belofte en hoop. Paradoxaal genoeg beseffen we dat we bestaan en op deze aarde horen, juist door onze afwezigheid in zijn schilderijen. We kunnen slechts vooruit komen en iets ongedaan maken van de schade die we mogelijk veroorzaakt hebben door onze plek op aarde te bevatten. Maar ongeacht wat we ook doen of laten, geologische processen zullen hun eigen loop nemen.

Louise O. Fresco

Per Willem Sanders – Paesaggi primordiali, tempi remoti

Ho imparato dai critici d'arte che si deve far attenzione a interpretare i titoli delle opere, mentre i critici letterari affermano che le persone possono attribuire significati diversi alla stessa parola.

Detto ciò, direi che i dipinti della serie *Canonical Landscape* non portano il loro nome alla leggera. L'aggettivo 'canonical' proviene dal greco e designa il concetto di 'regola', avendo assunto diversi significati nella religione e nelle scienze. In olandese, un canon è anche un insieme rappresentativo di conoscenze relative a un settore specifico, mentre in genere un canone letterario dovrebbe comprendere i libri più influenti o importanti di un dato periodo.

Perciò, i *Canonical Landscapes*, ovvero i 'paesaggi canonici', dovrebbero essere 'paesaggi elementari', nei quali sono fissate regole valide per tutti gli altri, come fossero nel loro genere una sorta modello standard.

In effetti, questi dipinti raffigurano il paesaggio nel senso più elementare: terra, cielo, vegetazione, acqua e luce. Soprattutto luce, poiché senza la luce solare non esisterebbe paesaggio, né piante, né esseri viventi, né acqua - e, ovviamente, non si vedrebbe il dipinto. L'acqua e la terra si fondono, come se il pianeta stesso non fosse ancora in grado di stabilirne con certezza l'identità. A volte non è facile distinguere l'acqua dalla terra, come in *Canonical Landscape – I - 01 e 02*, e anche quando crediamo di vedere la terra, potrebbero invece essere acqua o vegetazione [si veda *Canonical Landscape – I - 05*].

Ritroviamo la stessa essenziale, primordiale natura anche in tutta la serie intitolata *Defractured Landscapes*. Scorgiamo rocce o piante, fossili o terra, onde o nuvole, nebbia o vapore? Aleggiamo nel cielo, al di sotto di esso o ci troviamo nell'acqua? Sembra di poter vedere tutto, sperimentando tutte le postazioni allo stesso tempo, in un continuo processo di trasformazione ed evoluzione. Stiamo a guardare questi dipinti come fossimo testimoni della terra che sta nascendo sotto i nostri occhi, divincolandosi per trovare se stessa, le sue forme, le sue trame e i suoi colori – e così via, in un moto perpetuo di illusione.

La serie di dipinti chiamata *Ceiling* si inserisce perfettamente in questi movimenti. Essa costituisce un 'canone' per le nuvole e il cielo, scuro o opaco, con improvvise esplosioni di luce che lasciano intuire diverse profondità. Per coloro che, come me, sono addestrati a guardare il paesaggio con gli occhi di uno scienziato, tutti questi dipinti di Willem

Sanders ritraggono processi evolutivi lenti e allo stesso tempo repentinamente: un'evoluzione in cui, in definitiva, tutto converge e si ricompone, poi si sfascia e si sintetizza. L'acqua trasporta sedimenti che si trasformano in suolo, mentre le nuvole diventano pioggia che scava le rocce formatesi in precedenza dagli stessi elementi, quando il manto protettivo del cielo si squarcia e la terra lo inghiotte, comprende tutto ermeticamente. È la terra primordiale, esposta agli indomabili elementi che la conformano, molto prima di qualsiasi presenza umana.

Questi dipinti ci portano indietro in un tempo remoto, impressionante e lontano come i circa 4,6 miliardi di anni che ci separano dalla nascita della Terra. Nell'arco di circa un miliardo di anni, alcune forme di vita batterica sono riuscite a diffondersi sull'enorme massa calda e rocciosa che era all'inizio il nostro pianeta. Si tratta di un lasso di tempo che è veramente incommensurabile per l'essere umano, anche per uno scienziato che non ha paura dei grandi numeri. Pensateci: pochi di noi a mala pena potranno riuscire a vivere un centinaio di anni. Un millennio, poi, è un periodo troppo esteso: non siamo davvero in grado di immaginare come poteva essere la vita, per esempio, nell'undicesimo secolo, un migliaio di anni fa, per non parlare di come sarà nel trentunesimo secolo, fra mille anni. Come potremmo mai comprendere il significato di un miliardo di anni, dieci milioni di volte più di un secolo? Sono dati che conosciamo ma non possiamo integrare nel nostro modo di pensare, considerarli alla stregua di verità che costruiscono la nostra esistenza.

In primo luogo, magari la vita può aver avuto origine da minerali e metano negli interstizi oceanici. Chi lo sa? Luce, acqua e anidride carbonica sono stati sufficienti a generare il principio della vita. E poi, sono trascorsi ancora migliaia di milioni di anni, perciò, a dirla tutta, noi esseri umani non siamo altro che il prodotto di una manciata di polvere interstellare, un sorso di Perrier o qualche altra acqua minerale frizzante: mescolare e aspettare per l'eternità.

Rispetto alla storia del pianeta, esistiamo solo da una piccola frazione di tempo. Appena 10.000 anni fa abbiamo cominciato a diventare gli esseri umani moderni che siamo oggi. Abbiamo imparato a coltivare la terra e a produrre cibo, fino a liberare la maggior parte di noi dalla preoccupazione di procacciarsi il nostro pane quotidiano.

La crosta terrestre misura circa 50 chilometri di spessore e l'atmosfera 12 chilometri, tutto qui. Il nostro habitat è estremamente semplice e la nostra esistenza estremamente fragile. Come la percezione del tempo più remoto, questa fragilità non riesce realmente ad appartenerci in modo consapevole. Siamo continuamente circondati da oggetti - case, città,

auto - che sembrano confermare la solidità del nostro essere, mentre il paesaggio generalmente è dominato dall'uomo. Ma la verità è un'altra: viviamo appollaiati su una sottile pellicola di biosfera, su un pianeta isolato in un angolo di universo in cui noi e tutto ciò che rappresentiamo siamo gli ultimi arrivati, come intrusioni molto probabilmente abbastanza irrilevanti.

Questa consapevolezza è difficile da sopportare e Willem Sanders ha il grande merito di aiutarci a scendere a patti col creato. Nei suoi quadri egli è incredibilmente abile nel ritrovare la primigenia forza della terra, pur trasmettendoci la fragilità delle nostre vite. Attraverso i suoi dipinti riusciamo a cogliere un qualcosa di questo tempo remoto che ha plasmato la nostra esistenza, senza il quale non ci saremo, e che tuttavia non riusciamo a comprendere e trasformare in emozioni e sensazioni. Questi dipinti entrano in contatto con noi, ci invitano a guardare noi stessi o piuttosto l'assenza di noi stessi nella prospettiva più ampia dell'evoluzione. Essi non sono specchi che riflettono la vita umana e i suoi travagli, come succede nella maggior parte delle opere d'arte, ma riflessi di un tempo che non sapremo mai, che è tutt'altro che un territorio della fantasia o dell'illusione.

Proprio per questo nei dipinti di Sanders non compaiano mai esseri umani: non abbiamo bisogno di vedere il mondo a misura d'uomo. Al contrario, siamo catapultati nel mondo attraverso l'incommensurabile evoluzione della terra, in cui gli esseri umani non sono altro che una coincidenza derivante dall'impatto di un meteorite, 65 milioni anni fa. Forse i predecessori degli esseri umani potrebbero abitare questi paesaggi. Forse alcuni ominidi potrebbero frequentare quelle coste e nascondersi tra le felci, ciechi, procedendo a tentoni, o alcuni esseri appena emersi dalle acque nell'ulteriore tappa della loro evoluzione, crogiolandosi al sole che si affacciava tra le nuvole, succhiando gocce di pioggia. Potrebbero essere stati lì, nelle radure della foresta della serie *Altalanghe*. Forse erano tutti loro a piegare i rami in *Altalanghe - 04 e 08*, o forse no. Gli umani, come gli animali e le piante, non hanno lasciato traccia.

Questo è il mondo in cui la specie umana e le anteriori hanno vissuto per la maggior parte della loro esistenza; un ambiente in cui nessuno di noi potrebbe sopravvivere per più di un paio di giorni. In modo trasversale, l'arte di Willem Sanders mi ricorda *La cacciata dal Giardino dell'Eden* [1425], l'affresco di Masaccio conservato nella splendida Santa Maria del Carmine a Firenze. L'opera ritrae Adamo ed Eva nel momento drammatico in cui abbandonano il paradiso [che non è più visibile]. Sconvolti, camminano nel mezzo di un paesaggio dai toni color marrone

e sabbia, desolato e spaventoso, privo di ogni fonte di cibo e vegetazione. Questo è il mondo inospitale che dovranno conquistarsi, finiti i giorni degli alberi da frutto copiosi e lussureggianti del paradiso. Percepiamo il loro senso di solitudine e disperazione, eppure sappiamo che l'espulsione dal paradiso biblico coincide con l'inizio dell'invenzione e della creatività umana, della libertà di esplorare, costruire e pensare. L'abbondanza del paradiso non era stimolante.

È attraversando le avversità che siamo cresciuti, su territori inospitali e incontrollabili e Willem Sanders non solo ci trasmette il senso di questi paesaggi primordiali appartenenti alla storia della nostra evoluzione, ci trasmette il senso di quel tempo remoto che ci precede, ma ci restituisce anche l'umiltà che scaturisce da questa consapevolezza.

Sono dunque, in parte, paesaggi di promessa e di speranza. Paradossalmente, attraverso la nostra assenza nei suoi dipinti, sappiamo che esistiamo e che apparteniamo a questa terra. Solo attraverso la comprensione del nostro posto nel mondo siamo in grado di proseguire attenuando il male che abbiamo causato, anche se la natura seguirà solo il proprio corso, nonostante le nostre azioni.